

פנים אל פנים

יהודה יערי

כשיצא אביגדור שץ מלפני הרופא, באותו בוקר זך ורענן שבתחילת האביב, כבר היה ברור לו, שדינו נחתך: הוא לא יאריך ימים עוד על פני האדמה. אביגדור שץ לא היה אדם מטופל ביסורים ואף מבעלי מרה-שחורה לא היה, מאותם שמרבים לדרוש אל הרופאים וכל מיחוש קל שבא עליהם מיד רואים בו סכנת נפשות. אדרבה, זה שנים הרבה, למיום שנתמעטה מחלת הקדחת בישוב, לא ראה אביגדור מראה חלוק לכן ולא טעם מרי-טעמו של סם-מרפא. אדם בריא היה מאז, חסון בגופו ומיושב בדעתו, אלא שבזמן האחרון, עם גבור החורף על סגרירו וסופותיו, קפצה עליו פתאום יגיעה גדולה ומכאוב צורב וטורד התחיל מתפשט והולך בחלל בטנו. ביקש להתגבר על יגיעתו מתוך ריבוי מנוחה, בא אותו מכאוב שבבטן והטרידו; רצה לשכך מכאובו מתוך התמדה בעבודה, באה אותה יגיעה שבגוף והכרעתו. כיון שראה שאין לדבר סוף, גמר בנפשו ללכת אל המרפאה של קופת חולים ולשאל בעצת רופא.

שלוש פעמים כבר ביקר אביגדור אצל הרופא. בפעם הראשונה בדקו הלה בדיקה קפדנית וממושכת, שקלו על מאזניים והקילו לו קורטוב של דם ולבסוף פקד עליו שישוב ויתייצב לפניו בעוד ארבעה חמישה ימים. לפי שעה אינו מוצא לומר לו דבר. עדיין החולה טעון כמה וכמה בדיקות עד שאפשר יהיה לקבוע דיאגנוזה שלו. בפעם השניה בדקו הרופא בדיקה לא כל כך קפדנית ולא כל כך ממושכת, וחזר ושקלו על מאזניים ושוב הקילו לו קורטוב של דם, ואחר שלחו למכון רנטגן, לשקף גופו ולצלם קרביו. ואילו היום, שבא אליו בפעם השלישית, פטרו הלה בקצרה ובלא בדיקה כלל.

„אה, זה אתה! ולמה אתה בא עכשיו?“ רטן הרופא לקראתו מבעד לשפמו המגודל, לא אמר לו שלום, לא ביקשו לשבת ואפילו את עיניו לא נשא אליו כראוי, כאילו אינו אלא אחד מאותם טרדנים, בעלי מרה שחורה, שבאים לגזול שעתו היקרה באנחותיהם ובקובלנותיהם על מיחשים מדומים.

נבון אביגדור מאוד והתחיל ממלמל בלשונו:

„סליחה, אדוני הדוקטור... אבל... אבל נדמה לי, שאתה בעצמך קבעת לי שעה זו...“

או שמא, או שמא אני טועה?..“

„לא, לא. אין אתה טועה. שב, בבקשה“. הוסיף הרופא ורטן, נשא עיניו כדי רגע ומיד חזר והשפילן והתחיל רושם משהו על גליון נייר, שהיה פרוש לפניו על השולחן. הרהורי דאגה, שהתחילו מתעוררים בלבו של אביגדור, עמעמו במקצת את מראה עיניו והרתיחו את ברכיו. נטל את תיק העסקנים, שהיה תקוע לו תחת בית-שחי, והניחו תחת הכסא שעמד על ידו, אחר כך ישב לו מין ישיבה ארעית ומפוחדת, כאדם שמכין עצמו לשמוע בשורה רעה. דומיה רוטטת עמדה בחדר וקול העט של הרופא היה כמו שורט שריטות בבשרה.

„ובכן“ לא יכול עוד אביגדור להתאפק, „מה התוצאות? כלומר — תוצאות הבדיקות...“

עכשיו תוכל לגלות לי מה הדיאגנוזה?“

כאן זרק הרופא את העט מידו, קפץ ממקומו, כאדם שישב על חוחים, ונתקרב אצל

דורשו.

„שמע נא, ידידי הנכבד!“ בא עליו בתרעומת במקום להשיב לו על שאלתו. „הייתי רוצה

לדעת, מתי תלמדו סוף סוף שאדם חולה צריך לבוא אל הרופא בהקדם יותר? אמור לי, מתי?

למה, למה אתם באים תמיד כש... כש...“

חזר למקומו ולא סיים דבריו. אילו סיימם ספק גדול אם היה אביגדור שומעם עוד,

שבאותו רגע הממתו פתאום מחשבה נוראה: סרטן! במאמרים פופולאריים על עניני רפואה ובריאות העם, המתפרסמים מזמן לזמן בעתונים, קרא לא פעם אחת שחולי סרטן אין להם

תקנה אלא אם כן מתחילים בריפוי בהקדם, מיד עם ראשית הופעתו. כן, סרטן-באימיים. זה פשר התנהגותו המוזרה של הרופא. כלום יוכל להתנהג אחרת בשעה שיושב לפניו חולה חשוד-מרפא, אדם שכבר נחרץ גורלו? כן, סרטן. עכשיו אין עוד ספק בדבר... כמעט שהביע את מחשבתו בקול, אלא שמין פחד טמיר מפני מתן פתחון פה לשטן מצעו מלעשות כן. המתין קמעה עד שהתגבר על תדהמתו, נתן כובעו על ברכו להסתיר רעידתה, אחר התאמץ להעמיד פני תם ואמר:

„אבל, אינני מבין, אדוני הדוקטור, אינני מתחיל להבין. וכי למה הייתי צריך לבוא אליך קודם לכן? הרי קודם לכן הייתי בריא וכמעט שלא חשתי שום כאב“.

„גו, כן, ברור“, חייד הרופא מין חיוד-לא-יצלח והשתדל גם הוא להעמיד פני תם. „לא עליך נתכוונתי, כמוכּוּן. אמרתי סתם, ככה, כלפי כל אותם עסקנים שבימינו, שמקפחים חיהם בישיבות לילה ובעישון סיגריות ואין להם זמן אפילו לחלות כראוי. טפשים! שורפים את עצמם על לא כלום“. שינה טעמו פתאום ונעשה חנון ביותר. „אמור נא לי ידידי, שאל ברגש, ועכשיו? עכשיו אתה חש כאבים חזקים?“

אביגדור שתק. המכאובים שבחלל בטנו עצמו והלכו תוך כדי שיחה זו, עד שנדמה לו כאילו עופרת רותחת נשפכת לו לתוך מעיו. ישב דואב ותוהה ולא ידע אם אותה מחשבה נוראה היא שגרמה להגברת מכאוביו, או אולי המכאובים שתזקו עליו הם שעוררו אותה מחשבה בלבו. שתק שעה קלה, אחר נאנק ואמר:

„כן, אדוני הדוקטור. כואב מאוד“.

„ובכן, רשמתי לך תרופה, לשכך את הכאב. שני מיני כדורים הם. את המין הראשון תיקח ביום, שלוש פעמים בכל יום, ואת המין השני תיקח בלילה, לפני השינה. שומע אתה? אל תשכח! ואם לא יוטב לך, תשוב ותבוא אלי כעבור זמן מה ונראה מה עוד אפשר לעשות בשבילך. אתה שומע?“

„כן, שמעתי“, השיב אביגדור אמירה ואנחה כרוכות יחדיו. הרים את תיקו, שהיה מוטל תחת הכסא, לקח את הגליון מידי הרופא וקם ללכת.

הרופא, שליווה אותו עד הדלת, הצליח עכשיו לחייד מלוא כל פניו, ולא חיוך אחד בלבד אלא חיוך כפול-שנים: האחד — על שום שהתברך בלבו כי עלה בידו לומר לו לדורשו הכל בלי לומר לו דבר, והשני — על שום שביקש לכפר פניו של האיש ולטשטש את הרושם שעשה עליו הדבר שנאמר לו בלא מלים. אבל החיוך השני מיותר היה. אביגדור לא ראה אותו כלל, שבאותה שעה עבר לפני המראה, התלויה שם מעל לכיור הקבוע בכותל ליד הדלת, ומשראה פניו במראה חשכו עיניו. בבואתו, שנשקפה אליו מתוך הזכוכית המוכספת, אמרה לו יותר משהיה בכוחו של הרופא לומר לו, אם במלים אם לא במלים. צל המות היה פרוש על פניו. בפיק ברכיים ובלא ברכת שלום יצא אביגדור מלפני הרופא וגור דינו חקוק לו על לוח לבו.

ב

אדם כשהוא מרגיש שקרוב קצו, דרכו שהוא נותן דעתו על תחילתו. ואף אביגדור כך. כיון שנכנסו בלבו הרחורי מיתה, מיד נתכנס לו בקרן זווית שם בפתח בית המרפאה והתחיל מפליג במחשבתו אל מרחקי העבר. אלא שאדם מישראל, שעלה לארץ לאחר שנתבגר, לא תחילה אחת יש לו אלא שתי תחילות יש לו: האחת — תקופת הילדות, שהיא תחילתו של כל אדם ואדם, והאחרת — תקופת העליה ממחוז המגורים אל מחוז החפץ. במשעולי תחילתו השנייה יצא אביגדור לשוח באותה שעה. בעלייתו הגה ובהליכותיו בארץ בימים הראשונים ההם.

אביגדור שץ איש קיבוץ היה, ממייסדי בית-רמון אשר בעמק ומראשי בונייה. עם ראשוני העליה השלישית עלה לארץ ומיד עם בואו נקלט בחברת עובדיה ונקלע במערכת מפעלותיה, עד שכל רואיו אמרו עליו כי דומה הוא לאחד מבני העליה השנייה. ואמנם נבדל היה אביגדור משאר כל חבריו בני העליה השלישית, שונה מהם במהותו ומופלה מהם בגילו. הם, עולי ימים היו כולם, זה לא כבר יצאו, כביכול, לניר נירם בעולם ועדיין משק כנפי החלום מנהם מעל לראשיהם; והוא, נושא בעול החיים זה כמה, גבו חרוש ונפשו מנוערת מחלומות נעורים. הם, אפילו היו השנים כתיקנן לא היו מקדימים לעלות; והוא, אילולא המלחמה, שטרפה

סדרי עולם ושיבשה דרכיו, אין ספק שהיה עולה כמה וכמה שנים קודם לכן. הם, מלוכדים היו בקבוצות, כל קבוצה כעין משפחה בפני עצמה, ומקושרים זה עם זה בחבלי נפתולים ומשאות נפש; והוא, אף על פי שגם הוא בא יחד עם קבוצה של בחורים ובחורות מבני עירו, לא היה אלא יחיד בתוכם, בחינת יוצא דופן. אחד מהם לא היה על שום שהוא קשיש מהם בכמה וכמה שנים, מנהיג שלהם לא היה על שום שאינו אחד מהם. זוהי הסיבה שמיד אחר כניסתם בשערי הארץ פרש מהם אביגדור והלך לו לדרכו. הם הלכו כולם יחדיו לחצוב אבנים בהר, לסלול כבישים בגיא ולייבש ביצות בשדות העמק, ואילו הוא יצא להתהלך בארץ, להכיר יושביה וללמוד ארחות חייה.

כשתי שנים ומחצה היה אביגדור מרוחק מקבוצתו וחי חייו כפועל שכיר. ניטלטל טלטול אחר טלטול, עשה קיצו במקום זה וחרפו במקום אחר. עבד בכפרי הגליל ובמושבות יהודה, עשה במקוה-ישראל ובבן-שמון, ובכל מקום ומקום קנה ידיעות ורכש לו נסיון הרבה. כאן למד פלחה וכאן נטיעות, כאן נתמחה ברפתנות וכאן בלולנות, עד שיצא שמו בכל הארץ כולה כפועל חרוץ ומאומן, מומחה בכל ענפי החקלאות.

וכדי שלא יהא הענין חסר כלום, ראוי להזכיר כאן, שהתקרבותו של אביגדור לעבודת האדמה התחילה בעצם עוד קודם שעלה לארץ. מיד עם גמר המלחמה, כשנפטר מן הצבא, עזב את ביתו והלך אל הכפר. דוד היה לו ולו אחות נחלה בבקעה שעל גדות הויסלה. שם באחוזת דודו עשה אביגדור שנה אחת ויותר, נתמכר לעבודת האדמה וזכת ברית עליה עם קבוצת חברים מבני עירו, שבאו לשם ללמוד דרכי העבודה בשדה ולהכשיר עצמם לארץ ישראל.

אף על פי שהיה אביגדור איש מעורב עם הבריות ואוהב להתעסק בצרכי ציבור, חשבוהו הכל לאדם שנעוד מטבע ברייתו ללכת דרכו ביחידות. איש לא היה מעלה על דעתו בימים ההם, שאותו אדם עתיד שיהיה ראש פינה בישוב קיבוצי. אותם שטיפלו ביסוד מושבי עובדים בארץ, כבר נתנו עינם בו לספחו אל אחד המושבים, ואנשי המרכז החקלאי רצו להטיל עליו תפקיד של הדרכה. עד שהוא שוקל בדעתו, מה יעשה בעונה הבאה, אם ילך להיות אכר בפני עצמו במושב עובדים, או יקבל את התפקיד שאנשי המרכז החקלאי מבקשים להטיל עליו, הגיעתו השמועה, שחברי קבוצתו עומדים לעלות ולהתיישב התישבות של קבע בירכתי העמק. ומשהגיעתו שמועה זו, מיד נתן דעתו לבוא ולצרף עצמו עמהם. ידע שעכשיו זקוקים הם לאדם כמותו, מלומד בנסיונות ומיושב בדעת, שידריכם ויכוון מפעלם. אם לא יבוא אליהם הוא, הרי יצטרכו להזמין לשם כך איש אחר מותיקי העבודה, ואיש כזה, שאינו מכיר טיבם ואינו בקי בהוויות שלהם, יותר משיביא להם תועלת, עשוי הוא להביאם לידי מבוכה ורפיון-ידיים. וכלום יש טעם מיוחד שלא יבוא הוא אליהם? הן, לאמיתו של דבר, לא רק הם זקוקים לו, אלא גם הוא זקוק להם. שהרי עד מתי יוכל אדם לחיות כך, בודד ומטולטל ממקום למקום? וזולת זאת, גם השנים אינן עומדות על מקום אחד ואין אדם הולך ונעשה צעיר. הגיעה השעה שיצטרף לחברה, שיקים משפחה בישראל ויכה שרשים בקרקע. ואם חברה, למה ילך לבקש לו חברה שאינה ידועה לו? למה לא יצטרף לחברה זו, שהוא מכיר את אנשיה עוד מבית אביהם, יודע סגולותיהם וחולשותיהם, ואף על פי שאינו אחד מהם נפשו קשורה בהם בעבותות עליה משותפת ומגמה אחת?

יש מאורעות בחיי אדם שכל עיקרם ממשות שבממשות ואף על פי כן נחרתים הם בזכרון כמדרש אגדה. עליה על הקרקע, כיבושה של אדמה לעבודה ולישוב, כלום יש עלילה ממשית יותר? וכשאנו מעלים על זכרוננו אותה עלילה, שאנו עצמנו שותפים היינו בעשייתה, מיד היא מתחלפת במחשבתנו במין אגדת פלאים. באגדת העליה אל המקום שעתידי היה להיקרא בשם בית-רמון, קלוע שמו של אביגדור שץ, כקנה צבעוני זה, הקלוע בתוך המחצלת הפרושה מתחת רגלינו.

כשבאו המתיישבים עם זריחת החמה אל אותו מקום שומם ועזוב, מצאוהו שם לאביגדור, שהקדימם ובא בעוד לילה. פתיל שחור כרוך לו על חולצתו הלבנה כאחד הפועלים הותיקים, כובע של קש, רחב שוליים, נתון לו על ראשו, אקדח מעולה חגור לו על מתניו והוא עומד ומסקל, גודר ומנכש ועושה שאר כל העבודות שהשעה צריכה להן. ואף על פי שהכירוהו היטב עוד

מחויף-לארץ וידעו תנודותיו בארץ למיום בואו ועד היום הזה, נדמה להם כאילו קיים ועומד הוא במקום הזה מאז ומעולם, כחורבות הללו שמצאון כאן פזורות לרוב על פני הגבעה וכעצי הרמון המלבלבים בינותן.

חלפו ימים, אך לא עברה שנה עד שהסירו אנשי הקיבוץ את החורבות מעל פני הגבעה ומאבניהן בנו את הרפת ואת האורות. אף עצי הרמון רק זכר נשאר להם, טבוע בשם המקום, והם עצמם עלו באש כולם, בעת שהבעירו המתיישבים את הקוצים והדרדרים, שהיו מכסים את עין האדמה כספחת. ואילו אביגדור שץ הלך ונתערה במקום, שגשג ועלה מיום ליום, עד שנעשה הרוח החיה בקיבוץ, מנחה ומכוון בעניני חברה, מוציא ומביא בעניני משק, מופלה משאר כל חבריו, אבל לא עוד יוצא דופן אלא עמוד התווך. אותם הדברים עצמם שבזמן העליה עשוהו כמין נוסע מתגנב באניה, עכשיו העמידהו ליד ההגה.

מן הראשונים היה אביגדור שיסד משפחה בבית-רמון. אם לא נביא כחשבון את אייזיק הסניטאר, נוכל לומר עליו שראשון היה. אבל אייזיק הסניטאר בעצם אין להביאו כחשבון, שהרי לא כחבר בא אל הקיבוץ אלא כעובד שלא מן המניין, שנשלח במיוחד מטעם מוסד מסויים למלחמה במלריה, וכשבא הביא משפחתו עמו. את היפה בבנות בית-רמון לקח לו אביגדור לאשה, הלוא היא אלישבע רעיתו, שאתה יכול להבחין בה גם היום סימני חן ויופי, אף על פי ששנים הרבה של תלאה ועמל כבר עברו עליה מאז.

מן המעטים היה שלא נסתחף בנחשולי מחלוקת, שקמו על הקיבוץ מזמן לזמן, ולא נסתכסך בסכסוכי חברה. אדרבה, כל-אימת שנתלקחה מחלוקת על מבנה המשק וסדרי העבודה, היה אביגדור משככה, עד שלא הספיקה לתת אותותיה בנפש הקיבוץ. ידעו החברים גם ידעו שקרוב הוא אביגדור אצל כל ענף וענף שבמשק ורחוק מכל פנייה אישית ועל כן נתנו אימון בדבריו וכלכלו את הענינים על פיו. כל-אימת שפרצו סכסוכים על ערכי שיתוף ויחסים שבין אדם לחברו, היה אביגדור מיישבם, עד שלא הספיקו להביא את החברה לידי משבר. סכסוכים מעין אלה שרשם, על פי רוב, נעוץ בתקופת הילדות של הקיבוץ, בימי ההתלבטות הראשונים שקדמו להתישבות, ואביגדור, שלא היה מסובך בסככי הימים ההם, מצא דרך נכונה לפשר בין המריבים וליישר הדורים. ולא זו בלבד, אלא אפילו אירע שנכשל במעשה שלגבי אחרים נחשב חטא שאין לו כפרה, נהגו עמו החברים במידת החסד. אביגדור איננו כאחד החברים. הוא לא היה עם הקיבוץ בזמן התהוותו ולא נצטרף בכור המצרף של הימים הראשונים, על כן אין לבוא עמו במשפט. נכשל נכשל, מה לעשות? כנגד זה הציל לא פעם אחת את כל הקיבוץ כולו מכשולו.

נמצא, שדבר היותו רחוק מחבריו במשך שתי שנים ומחצה היה לו לברכה ולתועלת וחיוק מעמדו בחברה. אף-על-פי-כן היה הדבר הזה מביאו לעתים לידי התבטלות וחלישות הדעת. יושבים להם חברים וחברות בלילה, אחר סידור העבודה, בחדר האוכל האפלולי, אוכלים לחם טבול בשמן זית מטוגן ומספרים בעלילות הימים ההם, על סלילת הכביש ויבוש הביצות, והוא, אביגדור, אינו ממלא שום תפקיד בסיפוריהם. זה מספר על מעשי תוקפם וגבורתם של העובדים במחצבה, ועל מישקא, אלוף החוצבים, שבעת ההפצה הש להציל צפור בקנה וקיפה את חייו; זה מספר על ההתנפלות הגדולה, על צעקותיהם של הערביים, „עליהום! עליהום!“ ועל גרשון שיצא בתוך המהומה אל המחצבה לפוצץ את הסלעים בדינאמיט ועל ידי כך גירש את המתנפלים, שסבורים היו כי באים אליהם בתותחים, והציל את המחנה, שלא נמצא בו אלא רובה אחד ושני אקדחים; זה מספר על א. ד. גורדון, שבא לעשות כמה שבועות עם הסוללים במחנה, על הנהגותיו ושיחותיו, על שריו וריקודיו; זה מספר על הגשם הראשון שבא באמצע הלילה והפך את המחנה לאגם מים, ועל אנשים מבוהלים שהגיהו בבגדי לילה מבעד למפולת אהליהם ועמדו לרקוד בתוך הביצה; זה מספר על ריקודי התלהבות בלילות וזה מספר על שיחות חברים שנמשכו עד עלות השחר; זה מספר על ההתלבטויות שקדמו להתישבות וזה מספר על פרשת האיחוד עם הקבוצה השניה; (קיבוץ בית-רמון מורכב משתי קבוצות שנתאחדו זו עם זו לשם התישבות); ועוד כהנה וכהנה מספרים החברים, אחד מספר דברים המעוררים צחוק ואחד מספר דברים המביאים לידי תוגה, אחד מקצר ואחד מאריך, והוא, אביגדור, יושב לו מן הצד ושותק. גם הוא יש לו מה לספר, שהרי לא על אי בודד חי במשך אותן שתי שנים ומחצה ולא הוציא את ימיו לבטלה.

גם הוא נתנסה בכל מיני נסיונות, נפגש עם אנשים גבורי מעש וראה דברים עטורי הד, שראוי לספר עליהם. אלא שבשעה שהוא יושב עם החברה בחדר האוכל האפלולי ומאזין לסיפוריהם של החברים משתכחים ממנו סיפוריו והוא דומה בעיני עצמו כאדם שלא היתה לו ילדות. אותה שעה היה מוותר בחפץ לב על ידיעותיו ועל עמדתו בחברה ובלבד שיהיה לו חלק בכל המעשים האלה, שמהם בעצם נתרקמה נפש הקיבוץ. אבל שעה זו עוברת עד מהרה ואביגדור מתאושש, חוזר אל ההגה ומכוון הילוכה של ספינת הקיבוץ. אכן, מעין קברניט האוחז בהגה היה אביגדור שץ בקיבוץ בית־רמון.

כשלוש עשרה שנה ישב אביגדור ישיבת קבע בקיבוץ ובמשך כל אותן השנים לא עזב את עבודתו אלא לימים מעטים, בעת שתקפתו מחלת הקדחת או בעת שצרכי החברה אילצוהו לכך. פגעי מצב רוח לא פגעו בו ולא הטרידוהו משברי מבוכה. מעולם לא יצא לטיולי הבראה ממושכים ולא ניסה מזלו במקום אחר, כדרך שעשו רבים רבים מבין חבריו. אכן אדם מיושב בדעתו היה אביגדור שץ, מעורה בחברתו ועקשן בהליכותיו.

אם כן, ישאל השואל, מה עקר אותו מבית גידולו? כיצד נעשה עסקן ציבורי, אחד מבעלי התיקין בארץ? מה הוא עושה כאן? שאלה זו עצמה היא שהיתה מנקרת במוחו של אביגדור כל אותו בוקר. עמד לו שם בקרן רחובה של העיר ההומיה, גלמוד ולא רוחם, ואותה שאלה הולמת בנפשו בלא הפגות, כמו צלצול של פעמון רחוק. מה הוא עושה כאן? לא שנשתכחה ממנו השתלשלות המאורעות שהביאתו לידי כך. אדרבה, מאורעות אלה וכן מאורעות אחרים, מהם חשובים ומהם פחותי ערך, שאירעו לו במשך שנות חייו בבית־רמון, עמדו עתה לנגד עיניו בבהירות נפלאה, כשדות העמק כשאתה מסתכל בהם ביום חורף שקוף מעל מרומי הר הגלבוע. זכר את הנפתולים שנפתל עם נפשו בענין זה ואת הויכוחים הנוקבים שהיו לו עם חבריו, שחשדו בו שהוא נמשך אחר העסקנות משום שחיי הקיבוץ כבר היו עליו למעמסה. זכר אסיפות חברים סוערות ושיחות לוהטות בינו לבין אלישבע חברתו. זכר את הערב שהופיע שליח מיוחד מטעם הועד הפועל לשדלו שיבוא ויחלץ להדרכת עולים ולעזרת מתיישבים. לא הועילו בקשותיו, שיניחו לו הפעם, כי דוקא עכשיו קשה לו להתרחק ממשקו ומקיבוצו, ולא עמדו לו טענותיהם של חבריו, שאין הקיבוץ יכול לוותר עליו. הלה באחת: הימים ימי עליה המונית והרחבת גבולות המפעל, וכל מי שיש בידו לעזור ואינו עוזר דינו כדון משתמט מן המערכה. אין דבר! בית־רמון כבר הגיעה לשלב שתוכל להסתדר גם בלעדי אביגדור. וכי מה? רק איש אחד יש בבית־רמון? שלוש עשרה שנה קיים המשק ועדיין אין בו מי שיוכל לרכוז את הענינים במקומו? ואם יחלה אביגדור? או, חס ושלום... הרי הכל עלול לקרות. חברה שמשליכה יתבה על איש אחד, את עצם קיומה היא מסכנת. וכלום אין זה סותר את האידיאה הקיבוצית?...

כאלה וכאלה דברים בולטים השמיע אותו שליח מיוחד באסיפה, שנתכנסה באותו ערב לפי דרישתו; וכיון שהוא בעצמו היה איש קבוצה שפנה לעסקי ציבור, נתקבלו דבריו על דעת החברים. על דעת החברים נתקבלו, על דעת אביגדור לא נתקבלו. לא שביטל את דבריו בתכלית, אלא שלא יכול להשלים עם הרעיון, שאם הוא נשאר על משמרתו, הרי הוא מעמיד בסכנה את עצם קיומו של הקיבוץ, בין אם הוא מקבל עליו את התפקיד החדש בין אם אינו מקבל. הרי רעיון זה, יותר משהוא מחייב את ערכו בתפקיד שהוא מתבקש למלא, בא לשלול את ערכו בתפקיד שהוא ממלא עכשיו, ומי איש שיוכל להשלים עמו? מה שהשפיע על אביגדור היה מכתב ששלח לו החבר בן־ארי בידי אותו איש, והלה, כפי הנראה בהתאם להוראה מפורשת שקיבל על כך מאת שולחו, לא מסרו לידי אלא למחרת אותו ערב, בעת שכבר עמד לעזוב את בית־רמון. מכתב זה, אף על פי שהיה מלא דברי תוכחה, הצד החיובי שבו הוא שהכריע את הכף, וכך כתב לו החבר בן־ארי:

באינו רשות הוא מבקש לישב בשלווה, ללכת אחרי מחרשתו ובקרה, לעת כזאת? ובמה, דרך משל, הוא עדיף ממנו, מן החבר בן־ארי, שחייב למשוך בעול הציבור ימים ולילות, לדאוג לתנועה שלא תתרופף, לטפל בעולים שיכו שרשים בקרקע המולדת, לחזק ידי המגינים? אפשר דמו אדום יותר? או שמא סבור אביגדור, שאין הוא, החבר בן־ארי, נכסף לשוב אל כפרו ואל גנו? אלא שלא עכשיו הזמן ללכת אחרי הלב ולתת את הדעת על הגשמת אידיאלים אישיים.

ברית כרותה לפועל העברי שלא ינח ולא ישקוט עד אשר יראה ייעודו מתקיים. מי למחרשה, מי לצאן, מי להגנה ומי להדרכה ועסקי ציבור. והוא, אביגדור שץ, נועד כאילו מששת ימי בראשית לשאת בעול הציבור. אין מנוס! מה לעשות ואנשים נאמנים ומוכשרים כמוהו אינם מתגוללים בחוצות קריה ואינם באים באניות עולים...

קרא אביגדור את המכתב וחזר וקראו ומסויים אמר לו לאותו שליח, שעמד עליו בשעת קריאתו: „המתן לי עד מחר ואני נוסע עמך“. ולא רק מפני מה שהיה כתוב במכתב, אלא בעיקר מפני שכותבו היה אותו ארי שבחבורה, החבר בן־ארי, שאביגדור העריצו הערצה יתירה למן השעה שנפגש עמו לראשונה במושבה שביהודה, בעת שבא לעבוד שם כפועל שכיר. בימים ההם עדיין לא נקרא שמו בן־ארי אלא לוינון היה שמו, והוא יושב בכפר, עוסק בגידול פירות וירקות וביתו משמש בית מנוחה לעובדים ובית ועד לסופרים ומורים. מכאן ואילך היה אביגדור נפגש עם החבר לוינון־בן־ארי לעתים מזומנות וכל פגישה שנפגש עמו, כל שיחה ששמע מפיו, היתה לו מעין חויה נפלאה.

כן, אותו מכתב, שהוא עצמו שמור עמו באמתחתו שבבית־רמון כמין קמיע ומה שכתוב בו שמור בזכרונו על כל פרטיו ודקדוקיו, הוא שהוציאו ממשקו ועשאו עסקן ציבורי, בעל תיק. מתחילה סבור היה שאין זה אלא ענין זמני, בבחינת גיוס לשנה שנתיים, ואחר שיעשה חובתו ישוב אל המשק, יתמסר לענף מסויים ויהיה כאחד החברים. אלא שעסקנות ציבורית דומה כמין סם משכר, יותר משאתה נזקק לו יותר אתה מתקשה לחיות בלעדיו. אין הוא בא, חס ושלום, בטרוניה לא עם החבר בן־ארי, שפיתה אותו ללכת בדרך זו, ואף לא עם עצמו, שנתפתה לכך. אמנם אין זו דרך מרופדת מחצלאות ומרבדים; קשים, קשים מאד, היו חייו כעסקן ציבורי, אבל אם יאמר שלא הפיק מהם ענין וקורת רוח יאמר דבר־שקר. ומי זה יוכל לבוא ולהטיח כנגדו, שלא מילא את שליחותו באמונה? כלום לא עשה במסירות־נפש ממש כל מה שהוטל עליו לעשות? ומה לא הוטל עליו לעשות? היש מפעל שנעשה בארץ במשך כל אותם השנים והוא לא השתתף בעשייתו? בעליה, בהתישבות, בכיבוש עבודה, בהעפלה, בהגנה — בכל היתה ידו. אכן, צדק אותו רופא: עד שלא חלה במחלה אנושה לא מצא זמן אפילו לחלות כראוי... גם חברי בית־רמון אינם יכולים לבוא עליו בטענות, שנהג כלפי קיבוצו שלא כהלכה. אמת ונכון, שאין הוא חי בקיבוץ אלא בשבתות ובמועדים, אבל היוכלו לומר עליו, שלא נשאר נאמן לערכיו, שאינו מתנהג לפי סגנון חייו? לא זו בלבד שמשפחתו קבועה שם כסלע איתן, אלישבע חברתו עובדת כל השנים ברפת וילדיו נתחנכו במוסד החינוכי לעבודה ולחיי שיתוף, אלא הוא עצמו, אפילו בשעה שהיה טרוד בענינים העומדים ברומו של הישוב, לא שכח לטרוח למען הקיבוץ ולדאוג למחסוריו. הרי השיג מלווה לצרכי ביסוס ושיכון, והרי קיבל תרומה לבנין בית התרבות; בזמן של עבודה בוערת שלח להם מילואים לעזרה ובעת התנקשויות ומהומות דמים השתדל שישלחו להם תגבורת מגינים; פעמים הביא מומחה, שידריך את החברים בענף חדש, ופעמים הביא אמן, שינעים להם חייהם; ועדת התרבות מבקשת פסנתר גדול לבית התרבות, אביגדור משיגו; ועדת החברים דורשת צריף להכנסת אורחים, אביגדור רוכשו. אם יצא שמה של בית־רמון לתהילה, בארץ ואפילו בחוץ לארץ, כמשק לדוגמה וחברה למופת, הרי זה לא מעט בשל כוח מעשיו. עובדה היא. אם לטענות, הרי הוא האיש שיש לו טענות כלפי חברי הקיבוץ. מתחילה הסכימו עם אותו שליח מיוחד, שהוא חייב לקבל את התפקיד שמבקשים להטיל עליו, וכשבא להפרד מהם נתנו בו עינים לרעה, כאילו הוא יוצא למסע של תענוגות. אפשר והם כבר שכחו את הענין, הוא לא שכח. דברים כאלה אינם משתכחים על נקלה. תענוגות!... אין הוא רוצה לבוא עכשיו במשפט עם שאר כל העסקנים למיניהם, אבל ספק אם יש ביניהם עוד אחד כמוהו, שעמדתו הציבורית לא הביאה לו כמעט שום טובת הנאה... לא, אין הוא מתחרט, חלילה, על מעשיו, ואינו בוכה על מה שעבר. נדמה לו, שאילו ניתנה כיום הברירה בידו לא היה בוחר לו דרך אחרת, אלא הדרך שהלך בה. ואף על פי כן אין אותה שאלה פוסקת מלהדהד בנפשו כמו צלצול של פעמון רחוק: מה הוא עושה כאן? מדוע אין הוא נמצא עכשיו בביתו אשר בעמק, עם חבר רעיו וחוג משפחתו? מה הוא עושה כאן?...

שעה ארוכה ארוכה עמד אביגדור שם, ליד פתחה של המרפאה, אפוף חבלי מות ומהרהר על דרכו בחיים. אנשים באו ואנשים הלכו, איש איש ומיחשו, איש איש ומכאובו. אביגדור

בחן בעיניו כל אחד מהם, ביקש לעמוד על טיב מחלותיהם מתוך הבעת פניהם וגון עורם. הגם הם, כמוהו, נכנסים בריאים ויוצאים חולים? האם גם ביניהם יש מי שסרטן ממאיר מכרסם לו בנבכי גופו? משונה! אילו נתקע למקום הזה אתמול או שלשום לא היה יכול לעמוד אפילו שעה קטנה, והיום הוא עומד ועומד זה שעות ואינו מוצא רגליו ללכת מכאן...

ואם ילך, להיכן ילך? לידידיו? כלום יש לו ידידים בעיר הזאת?... וכיון שיצאה שאלה זו מלבו לא היה צריך להתייגע הרבה עד שימצא לה תשובה. לא! אין לו ידידים. חברים למפלגה יש לו, שותפים לעבודה, ידידים אין לו. נניח, דרך משל, שהוא עושה מבחן, הולך עכשיו אל חבריו ואומר להם: "להוי ידוע לכם שחולה אני, חולה אנוש". מה ישיבו לו? אחד יאמר: "אל תדבר שטויות, אביגדור, אתה זקוק לכמה ימים של מנוחה. זה הכל". אחד יאמר: "אם כן, מה אתה בא אלי? וכי רופא אני?" אחד, שרגיל לאכול בשעה זו ארוחת עשר, יאמר: "שב לך עד שאגמור לאכול ואביא אותך אל הרופא במכונית שלי". אף אחד מהם לא יאמר: "לך, חביבי, שכב לך במיטתי. הלוא ביתי פתוח לפניך. כשתחליף כוח נראה מה לעשות בך. נעשה הכל. אל תדאג, חביבי"... מה ישלה את נפשו? אין לו ידידים בעיר הזאת. מפליא הדבר, שעד היום לא נתן דעתו על כך. אין זאת כי רגישות יתירה, שבאה עליו בעקב מחלתו, היא שמביאתו לידי מחשבות כאלה. הוא נעשה סנטימנטאלי. אין זה ענין. סנטימנטאליות אינה מידה נאה אפילו באדם חולה. טוב יעשה אם יתנער עכשיו מכל אותן המחשבות, יעמיד פני בריא וילך לו מכאן. אבל להיכן ילך? אפשר ילך לעבודתו? הרי עדיין איננו שכיב-מרע. ראו, רעיון פשוט והוא לא עלה על דעתו קודם לכן. הלוא ישיבה נועדה לשעה זו והוא עצמו טרח הרבה לכינוסה... לא, הוא לא ילך לישיבה זו. אמנם ישיבה חשובה היא; בה ידונו על דרכי התעמולה של מפלגתו לקראת הבחירות לכנסת הממששות ובאות, בה יקבעו את רשימת המועמדים ובה יתברר מה מקומו הוא באותה רשימה. מכל קצוי הארץ יבואו חברים להשתתף בישיבה זו. אילו חלה במחלה חולפת, כגון קדחת או שפעת, היה בלי ספק משתתף בה גם הוא. כלום לא עשה כך בעבר, שבא לישיבות קודת וכואב? ומי מתבריו לא עשה כן? אבל במצב כזה, מוטב שלא ישתתף בה. וכי מה יעשה שם? ישב ויתאנה? היוכל לקום ולומר להם לחברים, שהוא כבר מועמד לכנסת אחרת, בה אדם נכנס בעל כורחו, בלא תעמולה ובלא בחירות?... החברים ודאי יתמהו עליו שלא בא.

"מה זה שאינני רואה כאן את אביגדור שך", יאמר אחד. "כמדומה לי, הוא בעצמו טיפל בכינוסה של הישיבה הזאת ולבסוף הוא מאחר לבוא".

"אביגדור אין דרכו לאחור", יאמר השני, "אם לא בא עד עכשיו, הרי זה סימן שהוא חולה".

"כן, חולה הוא", יאמר שלישי, "רעים מאד היו פניו בזמן האחרון".

"אם אינני טועה", יאמר רביעי, "שמעתי ממנו אתמול משהו על הליכה לקופת חולים,

אל הרופא".

"ובכן, חברים", יאמר הראשון, הוא היושב בראש, "מה דעתכם? נחכה לו או נתחיל

בלעדיו?"

"מה פירוש נחכה לו?" יתרעם אחר, שבה לישיבה ממקום מרוחק והוא בהול לחזור עוד

היום לביתו. "היתכן שציבור שלם ישב ויחכה לאיש אחד? מי שלא בא לא בא. אל נא נבטל את הזמן. נתחיל".

לא, לא. אפילו מחליטים באותה ישיבה לעשותו מיניסטר ולא חבר הכנסת אין הוא הולך

לשם. משעה שיצא מחדר הרופא וראה פניו במראה, פג כוחו של אותו סם משכר שנקרא עסקנות ציבורית. הוא לא ילך עוד לא לישיבה ולא לכל ישיבה אחרת... אם כן, מה יעשה? הרי אי אפשר שיעמוד כאן כל היום...

ומי יודע עוד כמה זמן היה עומד כך ומתלבט בהרהוריו, אילמלא מקרה שקרה והעתיק

אותו ממקומו. שבאותה שעה יצא מן המרפאה מידועו הרופא, ומשראה אותו עומד בפתח הבית,

פנה אליו בתמיהה:

"מה? עודך כאן? אינני מבין. אה, כן כן, ודאי לקחת את התרופה בבית המרקחת. טוב

מאד עשית. אבל אל תשכח להשתמש בה. אמור נא לי! לאן, בעצם, אתה הולך? אני צריך לבקר חולה בביתו ואוכל להסיע אותך. בוא, ידידי, יש לי מכונית שם מאחורי הבית".

"לא, תודה!" השיב אביגדור באדיבות יתירה, כאילו לא היה דבר ביניהם אותו בוקר. "מוטב שאלך ברגל. יום יפה כל כך".

ואמנם יפה להפליא היה היום, יום ראשון לאביב. ואולי לא היה ראשון כלל, אלא שאביגדור הרגיש בו עתה זו הפעם הראשונה.

לאט לאט משך אביגדור דרכו, לא כחולה חדל תקוה שאינו יודע מה יעשה עם עצמו, אלא כמחלים, המטייל לו בגן לבריאות גופו. בקצה המדרכה התהלך הפעם, שלא לפי דרכו, אם משום שרצה שתהא החמה מקיפה אותו מכל צד להפיג את הצינה שבעצמותיו, אם מחמת בושה, כי לא הסכים להתהלך בחוצות בשעה כזאת. מימינו השתרע הכביש, שהיה מתנוצץ אותו בוקר באורה של חמה כנהר מים שוטף, ומשמאלו החזיק את תיקו כמין מגן ושיריון, שלא יוכלו עוברים ושבים לפגוע בו בבטנו הכואבת.

הביטו וראו, חשב אביגדור בלבו, עד היכן הגיע אותו אדם, שהוא צריך לחלות במחלה אנושה כדי שיוכל להרגיש ביופיו של אביב. שהרי אילו היה בריא לא היה מתהלך עכשיו בחוץ, אלא יושב באותה ישיבה, בחדר דחוס ומלא עשן ואינו יודע מה נעשה בעולם. וכאן שמים זחרים כל כך, ואד זך עולה מן הארץ ומן הבתים, והאנשים המהלכים ברחוב כמה רעננים ועליונים הם היום! יום כזה מה יפה הוא בעמק! הפרחים המלבלבים מכל עבר ופינה, הציפרים המצפצפות מכל ענף, ריח העצים והשדות, החמימות המתוקה העולה מן האדמה...

משנתעוררה מחשבה זו בלבו, מיד תקפתו תשוקה עזה להיות עכשיו בעמק ולחרוש תלם עמוק וארוך באדמה הלחה והחמימה. במשך כל שנות עבודתו בארץ, בין בזמן שעבד במושבות ובין בזמן שעבד בקיבוץ, לא זכה שיהא חורש תלם באדמה לחה. תמיד הוטל עליו לחרוש בסוף הקיץ, בזמן שהאדמה קשה כסלע והמחרשה מקפצת כמטורפת על פני רגביה החרבים ומעלה אבק צורב המכסה את כל הגוף, חודר לאף, לעינים, לאזניים וממלא את כלי הנשימה. מי יתן לו מחרשה עכשיו, מחרשה וצמד בהמות, והוא חורש את התלם הגדול שם לאורך הנחל! דבר זה היה מעלה ארוכה למחלתו יותר מכל התרופות שבעולם... אבל, מה הוא סח? באיזה עולם הוא חי? כלום אין הוא יודע שכבר עברו הימים ההם? האומנם שכח שכיום הזה אין עוד בהמות עבודה בבית־רמון, שהחרישה נעשית לא בידי אדם ובהמה אלא בטרקטורים?... אילו היה הוא בבית־רמון, לא היה מניח להם שיחסלו כך את האורות. חבל על אותה אורווה! כמה כוחות השקיע בה עד שעשאה אורווה לתפארת! שומרים בני־חיל היו מתקנאים בבית־רמון, שסוסותיה אין כמוהן אצילות בכל ישובי העמק. היכן הן עכשיו אותן הסוסות, אדומה ואפורה, שעליהן היה דוהר בזמן הקציר מקצה העמק ועד קצהו?... אין הוא זולזל, חלילה, בערכה של המכונה, אבל צריך היה להשאיר לפחות סוסה אחת לרכיבה וזוג פרדות אחד, אם לא לצורך העבודה הרי אפילו לשעה שכזאת, שמה יתעורר חבר ותיק וישתוקק לחרוש תלם להנאתו ולרפואתו... הביתה, הביתה! אותו ענין של חרישה באדמה לחה וחמימה לא היה אלא תשוקה בעלמא. כלום לא ידע מלכתחילה שאין שום צד של אפשרות שתהא תשוקה זו באה על סיפוקה? היוכל בעל יסורים כמוהו, שחושש מפני נגיעה קלה בבטנו, לחרוש אפילו שעל אדמה אחד? אלא שבעצם לא לחרישה נתכוון, כי אם להליכה בשדות הרחבים והפורחים. רוצה הוא להתהלך בעולם בלא תיק מגן, לדרוך על פני אדמה רכה ולא על אבני מרצפות קשות, לטבול כולו באורה של חמה, להרגיש את האביב במלואו... ובכן, למה הוא מתמהמה? מה הוא מבלה שעתו כאן, מעלה זכרונות מימים עברו וחושב מחשבות נאות, כאילו הוא נמצא באסיפת אזכרה ונואם נאום הספד על עצמו? אמור לו לאביגדור ויסע!... אבל הוא הרי אין לו מכונית משלו והאוטובוס לעמק אינו מפליג אלא בשעה אחת אחר הצהריים, ומה יעשה עד אותה שעה? לא, הוא לא ילך לחדרו. שהייה בין ארבעת כתלי חדרו בשעות הבוקר, אפילו הוא בריא ושלם, מביאתו לידי עצבות ומרה שחורה, כשהוא חולה לא כל שכן! אלא כך יעשה: יכנס למסעדה ויאכל משהו, אחר כך יסור אל חבריו ויודיע להם שהוא חולה ונוסע הביתה. בין כך וכך יעבור הזמן וילך אל האוטובוס ויסע. לא, גם זו לא דרך. אשר לאכילה, ספק אם יוכל עכשיו לבלוע בליעה אחת, ואשר לחבריו,

מוטב שיודיע להם בכתב. ודאי עודם יושבים באותה ישיבה. ישלח להם פתק מתחנת האוטובוסים. זוהי הדרך הטובה ביותר. בינתיים ירד לשפת הים. זה שנים הרבה לא ראה את הים בשעות הבוקר, שהרי אימתי אדם הולך לשפת הים בבוקר של יום חול? והוא נוהג לעשות שבתותיו ומועדיו בבית-רמון אשר בעמק. כן, אל שפת הים ירד ושם ישב ויחכה עד שיגיע זמן הנסיעה. שם יתייחד עם נפשו, ישא עיניו אל מרחבי תבל רבה, ישפוך שיחו לפני גלי הים. שם ידע מה לעשות עם עצמו.

ג

כשהגיע אביגדור אל שפת הים לא נשא עיניו אל המרחבים ולא שפך שיחו לפני הגלים. יגיעה גדולה באה עליו פתאום, יגיעה הנפש ויגיעה הגוף, עד שנדמה לו שכאן התחנה האחרונה במסע החיים שלו. מן המקום הזה לא יוכל לזוז עוד לעולם. טוב יעשה אם ימצא לו כאן פינת סתר שקטה, ישכב ולא יקום עוד. ככה! יפשוט ידיו ורגליו ויגוע לעין השמש...
ספסל שומם ומהוה עמד לא הרחק ממנו, תחת אשל מוכה רוחות, ביקש אביגדור לגשת ולשכב עליו; לא הספיק לעשות כן, עד שנטפל אליו זקן אחד לבוש חלוק רחצה מנומר והוא כולו חיוך סמוק.

„שמע נא, בחור!“ פנה אליו הלה וטפח לו על שכמו מעשה חבר.

„שמי לא בחור ואל תכה אותי על שכמי, בטובך! זה כואב.“ רגז אביגדור ונתכווץ

מרוכב כאב.

„סליחה, אבל לא ידעתי מה שמך. רואה אתה? שמי משה לבקוביץ ואותי תוכל להכות על שכמי מהיום ועד מחר. הי הי.“ אמר מצטחק והתחיל הולם בשתי ידיו על לבו כמו על תוף. „רואה אתה? אתה סבור שזה כואב? שטויות! זה לא כואב כלום, כאילו אתה מכה על אבן. ולמה זה כך? מפני שאני אוכל צלי בכל יום? שטויות! מפני שאני מתרחץ בים. בכל יום ויום אני מתרחץ, בין בימות הקיץ ובין בימות החורף. זה לי יותר משלושים שנה שאני נוהג כך. אם בקולי תשמע — מה אמרת שמך? — תפשוט בגדיך גם אתה ותבוא עמי להתרחץ בים. תחיה את נפשך, באמת.“

„מה? וכי לחברה אתה זקוק?“

„הי הי, עכשיו אמרת דבר של טעם — חברה! אינני אוהב להתרחץ יחיד. רואה אתה? בכל יום אני נפגש כאן בשעה זו עם איש אחד, צעיר ממני, ואנו מתרחצים יחדיו. היום לא הופיע, אינני יודע מפני מה. בוא אתה, באמת! זה לא יזיק לך. נו, מה אתה אומר?“

„אתה לועג לי, מר לבקוביץ“, נקט אביגדור לשון קלה יותר, כי ראה עם מי יש לו עסק. „זה לי למעלה מעשרים שנה שלא התרחצתי בים אפילו בקיץ. רק זה חסר לי — להתרחץ

ביום היום... אגיד לך מה תעשה: אתה לך והתרחץ ואני אשכב לי כאן על הספסל, טוב?“

„טוב מאד, טוב מאד! גם קרני השמש יפות לבריאות, אבל קרני השמש יחד עם מי הים — לעילא ולעילא! אם כן, בחור, — הי הי, שוב שכחתי את שמך — שכב לך כאן ושים עין עלי. רואה אתה?“

„אם לכך אתה מתכוון, שאני אקפוץ לתוך המים להצילך, אם, חס ושלום, יקרה לך משהו, הרי אתה טועה טעות גמורה. ראשית כל אני חולה במקצת היום, ושנית אינני יודע לשחות אפילו מכאן ועד כאן.“

„ישמרני אלהים, ישמרני אלהים! מי אמר לך שלכך אני מתכוון? אלא שאני אוהב כשיש מי שהוא מביט ורואה בשעה שאני מתרחץ. רואה אתה? נו, היה נעים מאד. כשאחזור לכאן נשוב ונשוחה. טוב? הי הי.“

הזקן ירד אל הים, כשהוא מצטחק והולך, ואביגדור ניגש אל הספסל בכבידות, כאילו רגליו כבולות בשלשלאות, וישב לו. ישב ותהה על אותו ספורטאי זקן שנטפל אליו פתאום ולא ידע אם ראוי הוא שיתקנא בו או מוטב שיצחק עליו. „רואה אתה? רואה אתה?“... כילד קטן הוא, שאינו יודע אלא את עולמו הקטן. הי הי... זה יותר משלושים שנה שהוא מתרחץ בים בכל יום ויום. מעניין לדעת, מה הוא עושה בין רחיצה לרחיצה?... שעה קלה התבונן אחריו, ומשראה שהוא מתחיל משתובב שם עם הגלים, הסיע עיניו ממנו. השעין ראשו

על זרועו והוציא את עתון הבוקר מכיסו. עיין בעתון כדי קריאת שתיים שלוש כותרות עד שעלתה מחשבה על לבו: אילו מצאוהו היום מוטל על ספסל זה בלא רוח חיים, כיצד היה אותו עתון מודיע על כך מחר? „אביגדור שץ, וכולי וכולי וכולי, נמצא אתמול מוטל מת על שפת הים. זקן אחד שנוהג להתרחץ בים בכל יום ויום, בין בקיץ ובין בחורף, מצא אותו כשהוא שוכב על ספסל. ומשהרגיש בו שאין רוח חיים באפו, מיד הזעיק את המשטרה, וכולי וכולי. חושדים שיש כאן מעשה אלימות. המשטרה פתחה בחקירה...” לא כך. ההתחלה טובה, הסוף לא בסדר. „הרופא שבדק את גויתו קבע שמת משבץ הלב...” לא, גם זה לא טוב. „חוששים ששלח יד בנפשו. המנוח, שהשאיר אחריו אשה ובנים בבית-רמון, סבל בזמן האחרון ממחלה ממארת...” מה? כבר הם יודעים שהוא סבל ממחלה ממארת? מנין הם יודעים על כך? אה, הפתקה! אין זאת כי פשפשו בכיסו ומשמצאו את הפתקה של הרופא, מיד פנו אליו והלה גילה להם את הסוד. כן, זהו! ובכן, יש להשמיד אותה! יקרה מה שיקרה, אין הוא רוצה בשום אופן שידעו הבריות כי סבל ממחלה ממארת. להשמיד אותה מיד! אין לו צורך בתרופות ובסמים משכרים. כל ימיו נזהר שלא להשתמש בדברים כאלה אפילו בעת שעקצו עקרב צהוב סרב בכל תוקף לבלוע את התרופה המרדימה שהגישה לו החובשת. מה יש? כלום אין הוא מסוגל עוד לשאת יסורים בלא סמים משכרים? היכן היא, אותה פתקה? איפה הניח אותה?... כשהתחיל מחפשה כה וכה ראה והנה היא מוטלת על החול לפני רגליו. כפי הנראה נפלה מכיסו בעת שהוציא ממנו את העתון. מיד הרימה אביגדור ובלא שיסתכל בה קרעה לקרעים קטנים.

„ככה”, נתאנח אנחה של הרווחה, כאדם שהרג נחש צפעוני שהתפתל לפני רגליו. טמן את קרעי הפתקה בחול ואחר נשתטח על הספסל, מיוגע ומהומם, כאילו בלע מנה גדושה של סם משכר. שם תיקו מתחת לראשו והליט פניו בעתון הבלתי קרוא. שכב ומיד נתנמנם.

ואף על פי שלא נם אלא זמן מועט, לכשנתעורר נדמה לו שכבר עבר זמן כביר. כלומר — בעצם ידע שלפי מידת הזמן המקובלת לא עברה אלא שעה קצרה בלבד, (בהקיצו מתנומתו הסיר את העתון מעל פניו וראה שאותו זקן עודנו עסוק שם במעשי שובבות עם גלי הים), אלא שבאותה שעה קצרה חרגה נפשו ממסגרות הזמן ונכנסה למעגל של הוויה שאין בה תחומי שעות. עבר ועתיד נתמזגו זה עם זה, כביכול, ועמדו לנגד עיני רוחו כאילו הם הווה. חלומות ביעתוהו בשנתו. חלומות שאין בהם לא נסתרות ולא דברים בטלים, חלומות שפתרונם בם, כחשבון נפש שאדם עושה עם עצמו בהקיץ. ומחשבותיו שבהקיץ לא היו אלא המשכם של אותם חלומות. לא עוד מחשבות מעושות, שבאות כמו מן החוץ, אלא הוא ומחשבותיו נעשו בחינת הוויה אחת. הוא חי עתה את מחשבותיו כדרך שאדם חי את חלומותיו.

ועל מה חלם אביגדור באותה שעה? על מה חשב? על המות חשב, ועל החיים; על תעלומת הראשית ועל סוד האחרית. היכן מתחילים החיים והיכן מסתיים המות? והתחום שמפריד ביניהם, היכן הוא? כלום יש התחלה לחיים, יש סוף למות? היודע הגל הוא, שמתרומם שם בקצו הים, כי גל אחר, ששקע זה כבר במצולות תהום רבה, הוא שקומם אותו? ואותו גל ששקע, כלום יודע הוא שקומם אחריו גלים הרבה כל כך?... ואולי אין כלל תחומים בין מה שנקרא בשם חיים ובין מה שנקרא בשם מות? אולי מעורבים הם יחד, כמו גלי הים שמעורבים יחד? כלום אפשר לומר בבטחה שהחיים אין בהם מות כלל והמות אין בו חיים? הנה, למשל, אותו מכאוב איוב, שרובץ כמו גוש אפל של מות בחביוני גופו, הוא עכשיו החלק החי ביותר שבישותו. שהרי אילולא אותו מכאוב שבגופו לא היה מגיע לא לידי מחשבות כאלה, שלא חשב כדוגמתן מימיו, ולא לידי חזיונות כאלה, שלא חזה כמוהם מעודו ועד היום הזה. נמצא שזרע המות הטמון בחובו, הוא שמעוררו לחיים חדשים. ודוקא עכשיו, שהוא מתעורר לחיים חדשים, דוקא עכשיו הוא רואה את עצמו ברמינן מוטל בקבר, מסוס ורקב... אם כן, היכן כאן ראשית והיכן אחרית? היכן התחומים? אלא מאי? אנשים חיים ואנשים מתים. אותם שחיים אינם חיים פחות מפני שיודעים הם כי רבים, הוי כמה רבים, כבר מתו לפניהם והם עצמם סופם למות. זקן זה יזכיה. כבר הוא עומד ברגל אחת מעבר מזה ומשתובב לו עם גלי הים כנער קטן שקפץ זה עתה לתוך החיים. ואותם שמתו? אותם שמתו אינם מתים פחות מפני שהוא, אביגדור

שך, שוכב כאן, חולם וחושב עליהם. ואפילו ישכב כך ויחלום מעתה ועד שעתו האחרונה לא יקום לתחיה אף אחד מאותם שחלם עליהם זה עתה בשנתו...

אביגדור התפרקד והפך פניו כלפי מעלה, כדי שלא יראה את הזקן, שהתחיל מתרחק מן החוף בשחייתו. כיון שהוא עצמו לא היה למוד בשחייה כלל, מביאו מראה אדם השוחה במים עמוקים לידי חרדה ובלבול הדעת. וכאן זקן כזה והוא יחידי וכמו אבוד בין הגלים הרוגשים... משהפך פניו ממנו, מיד הסיח דעתו הימנו. שכב פרקדן ותלה עיניו במרומים.

עננים קלים היו פרושים למעלה, עננים שקופים כמו צעיפי משי דקים. אותם עננים, כלום היו שם קודם לכן? משונה, שלא השגיח בהם כלל. אפשר ירד עוד גשם היום? לא, עננים אלה לא ענני גשם הם. יש אומרים, שעננים כאלה אינם אלא גושי קרח גדולים המרחפים שם באוויר, שם, למעלה, יורד תמיד אך שלג, אלא שעד שהוא מגיע לארץ הוא נמס ונעשה גשם. כפי הנראה, קר מאד שם למעלה, אף על פי שאין הוא מבין מדוע. האין השמש זורחת למעלה כשם שהיא זורחת למטה? ... אותו אדם, כמה הוא עם הארץ! דברים אלמנטריים כאלה, שאפילו בנו הקטן יכול להסבירם על נקלה, נראים לו כרוזן דרוזן. חבל על נעוריו שעברו עליו בלא לימוד! בלא לימוד, לאו דוקא. לאמיתו של דבר למד בנעוריו יותר ואפילו יותר מחבריו האינטלגנטים, שסיימו גימנסיות ושמעו לקח מפי פרופיסורים באוניברסיטאות. לא זו בלבד שלמד הרבה, אלא היה מוסר נפשו על הלימוד. עדיין לא נשכחו מלבו אותם לילות חורף קרים ולבנים, שהיה יושב רוב הלילה עם רבו ר' נפתלי בבית-המדרש האפלולי ומתאמץ לרדת עמו לעומקה של הלכה או להפליג אל מרחקי אגדה. אלא שהיה זה לימוד מרחף באוויר, לימוד שאין בו ממשות, כעננים הללו שאין בהם גשם... ראה דבר מפליא: זה שנים הרבה, כשהוא חולם, הוא רואה בחלומו נוף של קרח ושלג. והרי מעולם לא נמנה עם אותם האנשים שלא השלימו עם אקלימה של הארץ ונפשם יוצאת כל ימיהם אל נוף הצפון. אדרבה, שלג וכפור ממלאים נפשו רגשי זוועה. כשנשלח פעם אחת בשליחות מיוחדת לאירופה, והימים ימי חורף, ברח משם וחזר לארץ כעבור ימים מעטים. עד כדי כך הכביד עליו אכפו של החורף. היתה זו הפעם היחידה בחייו שהתחיל בשליחות ולא סיימה. ואפילו העננים הללו, כיון שהעלו על לבו אך זכר קלוש מאותו נוף קודר כבר מטילים עליו אימה. או שמא ראה גם הפעם נוף של קרח ושלג בחלומו? לאו דוקא. הפעם לא חלם על נוף, על אנשים חלם, על אנשים שראה אותם בחייהם וראה אותם במיתתם.

ושוב הפך אביגדור פניו, אלא שלא כלפי הים הפכם כי אם כלפי היבשה. סגר את עיניו סגור היטב ושוב לא היה עוד אלא עם עצמו ועם חלומותיו.

חלומות, חלומות, חלומות. החומות האפלות של התנומה נתמוטטו ונפלו זה כבר, ואילו הדמויות שפעלו בין החומות הללו עדיין לא משו משם. שוקעות ועולות, שוקעות ועולות. מה זה? שמא הוא קדח? בדרך כלל אין הוא מרבה לחלום בשנתו, וכל-אימת שהוא חולם חלום, אפילו מתייגע הרבה בהקיצו, אינו מצליח להעלות על זכרונו אלא קטעי דברים. והפעם — לא, אין כאן הזיות שאדם הווה מתוך קדחת. ואם תמצא לומר, אפילו חלומות אין כאן. הכל בהיר כל כך, מציאותי כל כך, כעין חזרה מדוייקת של מאורעות שאירעו בשכבר הימים. אנשים שהיו ואינם עוד כאילו עולים לפניו מן הארץ. אין הוא צריך-אלא לסגור את עיניו ושוב הוא רואה אותם לפניו. הנה הם! הנה הם ניצבים שם בין עיי המפולת של חומות תנומתו: —

הנה יששכר בריל, הריע הטוב, פרד משתולל בעט בו בבטנו, יום ולילה שכב יששכר והתפתל במכאובים. נשא יסוריו בדומיה ומת בדומיה. הרי, יששכר, יששכר! אדם יקר היה יששכר. ריע כאח היה לו יששכר...

והנה אותו אורח, אציל המראה ויפי הקול. (רגע! מה היה שמו? כמדומה לו שמאיר היה שמו, מאיר'קה). יום בהיר אחד הופיע בקיבוץ. תרמיל גדול ומהוה היה תלוי לו על שכמו, שכבת אבק מכסה לובן פניו ושחור תלתליו, וכל דמותו כשבו שחור משביו. לעת בוקר בא, בזמן שכל החברים עסוקים בעבודתם. הוא, אביגדור, שלא יצא אותו יום לעבודה בשדה, מחמת חולשה, קיבל פניו בחצר. חייך חיוך נוגה כל כך, כמו שמחייכת אלישבע בשעה שמספרת לילדים סיפור לפני השינה, ובקול מנגן וביישני הודיע שלא בא לבית-רמון אלא לביקור קצר.

רוצה הוא לעשות בקיבוץ כמה שבועות, כדי להכיר מקרוב את אורח חייו. אין דבר, הוא יעבוד במשך כל אותו זמן. אין הוא רוצה לאכול לחם חנם. לא הספיק אפילו להתקלח כראוי, עד שנלקח לצריף החולים, חולה בדיסנטריה קשה. לא, הוא לא עמד בדיבורו ונשאר בקיבוץ לעולמים. שלושה ימים שכב שם בצריף החולים, קודח ומתלבט, נאנח ומהמה בקול-נגינה שובר לבבות, עד שנשבר לבו וגוע. הוא, אביגדור, ראה אותו במוחו. שביום שנלקח אותו אורח לצריף החולים נלקח גם הוא לצריף החולים, תקוף קדחת עזה. קברו ידוע בבית-רמון עד היום הזה בשם "קבר האורח". מצבה לא הקימו עליו. אסתר, שבאה פעם בפעם לטפל בקברו של יששכר, מטפלת גם בקבר זה. גידרה אותו באבנים מסביב וערוגית של פרחים שתלה עליו. מי יודע איזה סוד נורא טמון שם באותו קבר. כשפתחו את תרמילו אחר מותו לא מצאו בו אלא צרור בגדים, שנים שלושה ספרים ופספורט פולני. על המכתב שכתבו להוריו, על פי הכתובת שהיתה רשומה בפספורט, להודיע להם על מות בנם, לא קיבלו תשובה מעולם...

הנה נתנאל שיף. אותו עם הוזה ונבוך שמשאת נפשו גדולה היתה מאומץ רוחו. רפה אונים היה נתנאל ולא יכול להתגבר על אימת המדבר שנפלה עליו עם בואו לארץ. ליל סגריר אחד, בעמדו על המשמר בחצר המשק, שלח יד בנפשו. ברובה השמירה שבידו רוצץ את גולגלתו. הוא, אביגדור, הוא שאסף לאור הפנס את מוחו שנשפך, הוא שמצא בכיסו את הפתק שהניח אחריו: "סלח לי, חברים. אינני יכול עוד", והוא שהתעסק בקבורתו. המת הראשון בבית-רמון היה נתנאל שיף. בקברו נחנך בית-העלמין שבבית-רמון...

והנה, ראה נא ראה, מי עוד ניצב שם: המלמד הזקן, ר' נפתלי.

"הא הא הא! אתה? מה אתה עושה כאן?"

"דרך ארץ, אביגדור! ומורא רבך כמורא שמים כתוב."

"סלח לי, רבי, אבל אתה אין אתה שייך לכאן."

"התשמענה אזניך מה שפיך מדבר? הרי אלמלא אני לא היית אתה כאן."

"אל תדבר אלי נסתרות, רבי. כאן אנו עוסקים בנגלות. אתה אין מקומך בין אלה, וחסל!

אתה שייך לדור אחר, לעולם אחר."

"שתוק, אביגדור, שתוק! אם תדבר הרבה עוד יתברר, שאתה בעצמך אינך יודע, לאיזה

דור אתה שייך, לאיזה עולם."

"באת לענותני, רבי?"

"חס וחלילה! לא אני, אתה הוא שפתחת בדברי קינטור. לא כך אמרת קודם לכן, שלימדתיך

דברים מרחפים באויר, לימדיים שאין בהם ממשות? זו תורה וזו שכרה?"

"הן אתה יודע, רבי, שלא אליך נתכוונתי. לא אתה הוא שקבעת צביונם של לימדייך שלך,

אלא שכך היה נהוג בימך, ללמד את התלמידים דברים שאין בהם ממשות."

"ניחא, ניחא. אבל מי לימדך לשון זו השגורה בפיך, לשון הקודש? מי חניך אותך שתהא

משכים בכל יום לעבודה בעוד חושך? מי נטע אהבת ציון בלבך? מי עורר בנפשך את התשוקה

לעלות לארץ ישראל ולחונן עפרה? לא אני? לא אני הרכבתיך על במתי הארץ הזאת? לא

אני סיפרתי לך על פי-נוף-ארץ-ירדן-וחרמונים? לא אני האכלתיך מצה שמורה אפויה מחיטים

שבאו ממושבות ארץ ישראל? ואם אתה אינך זוכר, אני לא שכחתי, איך תחבת ראשך לתוך

תיבת הבגדים שלי להשביע נפשך השוקקה מריח האיזוב שהיה נודף משם. אגודת איזוב

הבאתי עמי בבואי מארץ ישראל וזוגתי שיינדל החביאתה בין הבגדים בתיבת. ואיך היית

יושב ומכוון לבך לשמוע כל דיבור שיצא מפיו, בשעה שסיפרתי לכם סיפורי על ארץ ישראל.

זוכר אתה? —

....מה? על נסיעתי לארץ ישראל מבקשים אתם לדעת? ובכן, שמעו ואספר לכם. בשנת

תרנ"ז היה הדבר, שבא לעירנו דוקטור אחד, אברהם זאלץ שמו. כינס אסיפה בבית המדרש

והודיע שראשי החברה, "אהבת ציון" נימנו וגמרנו לייסד קולוניא חדשה בארץ ישראל, לא

הרחק מעיר הקודש צפת תובב"א, ולקרוא שמה מחנים. תשאלו, מחנים על שום מה? על

כך אספר לכם בפעם אחרת. וכך אמר אותו דוקטור זאלץ: כל איש אשר יראת אלוקים בלבבו

ואהבת ציון בנפשו יעלה ויבוא ויקבל נחלה במחננים. יהודים צעירים ובעלי כוח הוא מבקש, שיוכלו לעשות כל עבודה בשדה ולהתפרנס מגיע כפיהם. מיד באו ונתייצבו לפניו ארבעה אנשים מעירנו ואמרו: הננו ועלינו! אחד מהם הייתי אני. כן, אני, נפתלי המלמד. תשאלו, וכי צעיר היית, בעל כוח? יפה שאלתם. לא. לא הייתי לא צעיר ולא בעל כוח, אלא שאהבת ארץ ישראל היתה בוערת כאש בעצמותי. כיון שנפתחו שערי ציון לפני שוב לא היה עוד שום כוח בעולם שיוכל לעכב בעדי מלבוא בם. מה אומר לכם? השלכתי את המלמדות אחרי גווי ונסעתי. תשאלו, ומה היה סדר הנסיעה? על כך אספר לכם בפעם אחרת. למעלה משתי שנים עשיתי בארץ ישראל. בשדה לא עבדתי ומיגיע כפי לא התפרנסתי. ולא משום שאין אני בעל כוח, אלא משום שאותה קולוניה מחננים לא היה לה קיום והבילתנו נתפרדה עד מהרה. אבל הייתי בצפת והייתי במירון, הייתי בטבריא והייתי בירושלים, השתטחתי על קברות צדיקים והתפללתי לפני הכותל המערבי. ואם אבוא לספר לכם כל מה שראו עיני יכלה הזמן והסיפורים לא יכלו. אוח אוח אוח...

...אתם ודאי אתם סבורים, שעקרב זה, הנזכר בספרינו הקדושים, חיה גדולה הוא ויש לו שיניים ואולי אפילו קרניים. אם כן, טפשים אתם, במחילה מכם, ואינכם יודעים כלום. להוי ידוע לכם, שעקרב זה איננו אלא רמש וגודלו כגודל הצרצר שמאחורי התנור. אלא שזנב יש לו ובקצה הזנב מין קוצ. כל זמן שאין אתה בא עמו במגע של ממש אין לך לחוש ולא כלום. משאתה נוגע בו אפילו נגיעה קלה שבקלה, מיד הוא מכיש אותך בקוץ שבזנבו, כך, ומכניס טיפה של ארס בבשרך. ומי שהכישו עקרב טועם טעמם של כל היסורים שבעולם, וגוח לו שלא נברא משנברא...

...ועכשיו, בחורים, אמרו לי: ירדן זה מה טיבו? נהר גדול הוא? מה דעתכם? גדול ורחב ידים, אתם אומרים? גדול יותר מנהר הגיסלה? אם כן, שוב אתם טועים, אלא שאין אני יכול לקרוא לכם בשם טפשים, כי בדבר הזה כל העולם טועים. הירדן! אכן, יש גדלות ורחבות ידים בשם זה. ואפשר שבימי קדם אמנם גדול היה, אבל כיום הזה שוב איננו אלא נהר קטן וצר. כמה וכמה פעמים ראיתי בעיני, ולא זו בלבד אלא שאפילו טבלתי במימיו. כדי ליתן לכם תיאור מוחשי עד היכן רחבותו של הירדן מגעת, ראוי שאספר לכם מעשה. מעשה פעם אחת יצאנו כמה אנשים ממחננים לשוח לאורך הירדן בסביבות מי מרום. ויהי בהיותנו מהלכים, עמד הצעיר שבנו להטיל מימיו. עמד בעבר הירדן מערבה והטיל מימיו בעבר הירדן מזרחה ולא פגע, חלילה, בנהר. חי חי חי. אלא מאי? שיש שם ים כנרת, הוא בארה של מרים, והוא שקול כנגד כל הנהרות והנחלים שבעולם. מה אומר לכם? פינת יקרת כזה, בתבל כולה לא תמצאו משלה. טול את הקשת שבענן, הוסף עליה עוד קשת ועוד קשת ועוד קשת, ועדיין אין אתה רואה אלא אחד מאלף מזוי הדרו של ים זה. אוח אוח אוח...

— זוכר אתה? כאלה וכאלה סיפורים הייתי מספר לכם, מהם סיפורים שמרחיבים את הדעת ומהם שמבדחים את הדעת. ואתה, אביגדורל, איך היית יושב ושותה בצמא את דברי. אלא מאי? שלא לימדתיך מהיכן צומחות השערות, ומה טיבן של הצפרניים, ומאיזה חומר עשויים העננים. האמן לי, בני: דבריכם שלימדתיך אני כל חכמי האוניברסיטתין שבעולם אינם יכולים ללמדך. ועוד אתה אומר שאין אני שייך לכאן. נחא. אפשר שבאמת אין אני שייך לכאן, שאילו הייתי שייך לכאן לא הייתי מת שם. אבל אתה, בני, אתה שייך לי, שאני זרקתי בך נשמה. כן כן, אביגדורל. הן אפילו במיתתי שיתפתי אותך. זוכר אתה?"

אם הוא זוכר? ודאי שהוא זוכר. ליל חורף היה. אחר חצות לילה באה בתו הצעירה של ר' נפתלי להעירו משנתו. "אביגדורל", אמרה כשהיא דופקת על החלון המקורח. "בוא מהר. אבא קורא לך". ואף על פי שאותו לילה ליל שישי היה ובלילה זה רגיל רבו להעירו משנתו, שיבוא עמו לבית-המדרש ללמוד, הרגיש מיד שהפעם לא ללימוד הוא נקרא, אלא לשליחות מיוחדת הוא נקרא, שליחות שאין אדם עושאה אלא פעם אחת בחייו. בבהלה ובלי אומר לבש את בגדיו החלק עם הנערה לביתה. שם מצא את רבו יושב על כסאו בראש השולחן, כדרך שהוא נוהג בשעה שתלמידיו יושבים לפניו, עיניו סגורות למחצה וראשו שעון לו על כף ידו. "בוא עמי למקוה, בני", אמר במין בת-קול, כאילו איננו עוד בין החיים. "אני

צריך להכין את עצמי. בלב מפרפר מפחד ומקסם הלך עם רבו למקוה. נער היה, עדיין לא חלפו חדשים ימים למיום שהגיע למצוות. הזקן יורד וטובל, עולה ומסתגב, והוא אביגדור, עומד ומאיר לו בנר שבידו. צללי רפאים משוטטים מסביב וקול שקשוק מחריד עולה מעמקי המקוה כקול דמעות ניגרות. כשחזרו לבית מצאוהו שהוא מלא אנשים, בחורים וזקנים, מתלמידיו של ר' נפתלי, תלמידיו של היום ותלמידיו לשעבר. כפי הנראה, שלח לקרוא גם להם שיתכנסו בביתו עד שלא ישוב מטבילתו. מיד ביקש הרבי שיפשוטו בגדיו מעליו וילבישוהו כתונת מיוחדת, שהביאה מארץ ישראל והיתה שמורה עמו לשעה זו. אחר שעשו לו כבקשתו שכב הזקן על מיטתו, פשט ידיו ורגליו ותוארו היה בעיניו, בעיני אביגדור, כתואר פני מלאך מן השמים. קול בכי ויללה בוקע מירכתי הבית, אחד מדליק נרות, אחר מתחיל הוגה נכאים „נשמת כל חי תברך את שמך“ וכל הנאספים מצטרפים אליו. לא הגיעו לסופה של אותה תפילה עד שיצאה נשמתו של ר' נפתלי. כשהגישו נוצה לנחיריו, לראות אם עוד יש רוח חיים באפו, לא זו בלבד שהנוצה לא זעה, אלא שהוא, אביגדור, נדמה לו שכל העולם כולו יצאה נשמתו. היתה זו הפעם הראשונה בחייו שראה את המות פנים אל פנים... פנים אל פנים. היש למות פנים? כן, יש ויש. הרבה פנים יש לו, אלא שאין אדם עשוי לראותם אלא כשהוא ילד, או כשהוא — מה?... אינם דומים פני מותו של יששכר חברו לפני מותו של האורח, וצורת מותו של נתנאל שיף כמה שונה מצורת מותו של ר' נפתלי רבו! והוא, אביגדור, מה צורה ילבש מותו הוא?... לכל השדים והרוחות! מה היה לו שהוא מסתבך פתאום ברעיונות הבל שכאלה? מות ופנים, מות וצורה — כלום יש עוד שני דברים הסותרים זה את זה כמו שני הדברים האלה? לא זה עיקר מהותו של המות שבירת הפנים, כליון כל הצורות? המות הוא אסון, אסון, אסון! אלא שהבריות מבקשים ליתן טעם לאסון זה. מרוב שאינם יכולים לשאת את אימת הכליון משתדלים הם לשוות לו צורה, לעצב לו דמות. כן, זהו! לפנים היה אדם אפילו מתקין עצמו למיתה וצר צורת מותו בחייו. רגע! אותו צדיק, שהעיד על עצמו שכל חייו לא היו אלא הכנה למיתה, מה היה שמו? —

אביגדור נודע. פתאים נתברר לו, שזהו בעצם הדבר שהוא עושה עכשיו: מכין עצמו למיתה, משתדל למצוא טעם וצורה למותו. וזה גם פתרון חלומותיו. מפחד הוא לצאת לבדו אל מסע הכליון ועל כן הזמין לו, כביכול, בני לווייה מנוסים, שכבר עברו באותה דרך. כן, אימת האסון היתה עליו. הוא מפחד, מפחד, מפחד! אבל למה הזמין לו דוק את אלה? כלום אין אנשים שהיו קרובים ויקרים לו יותר, וגם הם כבר עברו באותה דרך? מילא, יששכר בריל. כאן אין תימה. יששכר היה ריעו הטוב. את יששכר הוא מעלה על זכרונו מתוך יגון וכיסופים כל אימת שהוא בא הביתה ורואה את אסתר חברתו, שימיה קמלים באלמנותה. את יששכר הוא זוכר תמיד. יששכר באמת חסר לו עכשיו. אבל האחרים? — והיכן החבר בן־ארי? היכן אביו? היכן אמו? היכן אחיו ואחיותיו? היכן אותם בחורים ובחורות גבורי המלחמה, שהוא עצמו ראה איתם בצאתם לקרב והוא עצמו הוביל עצמותיהם לקבורה? אורי, מיכה, דני, שמואליק, עפרה, תרצה — היכן הם? היכן הם? —

אביגדור נתכווץ והתחיל רועד בכל גופו. ביקש לפתוח את עיניו ומיד חזר בו, כאילו הוא חושש שמה יתגלה על ידי כך סודו לעולם. אבל מה יש כאן לחשוש? הרי, לאמיתו של דבר, כבר נתגלה הסוד. בעצם אין הוא רוצה שהללו יבואו עכשיו אל מחיצת מחשבתו. רוצה הוא להסתתר מהם, להתמלט מכל מגע ומשא עמם. מתבייש הוא מהם. כן, מתבייש. אבל, על מה? על שנפשו נתמלאה פתאום רגשי אשמה כל כך? במה חטא כנגדם? — במה, הוא שואל? האומנם אין הוא יודע במה? בזה שלא שיתף עצמו במיתתם, בזה חטא כנגדם. על שהספיד אותם בפומבי ולא התאבל עליהם, על זה הוא מתבייש. עכשיו שיצא הסוד, שוב אין טעם שיתחמק מלראות את האמת עד תומה. אותם שראה זה עתה בחלומה, רק במותם שיתף עצמו, רק עליהם התאבל מרה. על אחרים לא התאבל. לא על מותו של החבר בן־ארי, לא על אותם בחורים ובחורות, לא על אביו ואמו, לא על אחיו ואחיותיו. זוהי האמת. אין הוא יודע עוד כיצד מתאבלים. דבר זה בעצם כבר נתחוויר לו כשמת החבר בן־ארי. כמה נשתוקק להתאבל עליו על בן־ארי ולא יכול. כשנתבקש לבוא ולהספידו בישיבת האזכרה של הועד הפועל, סבור

היה שישא עליו קינה ונהי ולבסוף לא אמר אלא דברים שדופים, דברים שכבר אמרו אחרים. לא היה יגון בדבריו, לא היה יגון בלב. ובכל זאת השתדל לבכות אז בשעת ההספד. לעזאזל! כשהוא חושב על כך הריהו מתבייש לפתוח את עיניו. האומנם כבר שכח מה זה אבל?... פעם אחת שאל את בנו בכורו, את יאיר, שהיה מלחמי הפלמ"ח המובהקים, אם הוא מתאבל על חבריו שנפלו במלחמה? ענה לו הבן: „יודע אתה, אבא, כשחברך חוטף כדור בשעת הקרב ונופל על ידך, אין אתה מרגיש כלום. ככה, ממש לא כלום. רגע אחד אתה חושב שאילו עף אותו כדור חצי מטר מימין היה פוגע בך ולא בו. ואז אתה מרגיש מין צביטה חזקה בתחתית הקיבה. לא יותר. אחר כך אתה מסתכל בו וכשאתה רואה שהוא כבר מת אתה נושם לרווחה. טוב שמת בן־רגע, אתה חושב, ואינו יכול לצעוק ולהתחנן לפניך: „תן לי כדור, דחילק! גמור אותי, בחיך! כמו שצועקים אותם שנפצעים פצעי מוות. זה איום, זה איום! אבל כשאתה בא אחר הקרב לבסיס ורואה את חולצת השבת שלו כשהיא תלויה על מוט האוהל, ואתה יודע שהוא כבר לא ילבש אותה, אז אתה מצטער שלא אתה נפלת אלא הוא נפל. או כשאתה רואה את נעליו המצוחצחות תחת המיטה, ואתה יודע שהוא צחצח אותן לפני צאתו לקרב, כדי שיהיו מוכנות כשיקבל חופשה ויסע הביתה, אז אפשר להשתגע, אבא. להשתגע. אף פעם לא אשכח את החולצות הללו ואת הנעליים הללו. זהו זה!“... כך סיפר לו יאיר בנו. אבל יאיר בנו לא הספיד את חבריו בפומבי. מלאכה זו הניח לאביו. אביו לא ראה לא את החולצות המיותמות ולא את הנעליים העזובות. הוא הספידם. אפילו שמותיהם לא הזכיר. שם כולל קרא להם: גבורי מלחמת השחרור. כדרך שהספיד בשעתם את אביו ואת אמו ואת אחיו ואחיותיו. גם להם נתן שם כולל. להם קרא חללי השואה. ככה. באסיפות, בישיבות, בכינוסים, עמד נזרה מלים, מלים. שואה. ארור מי שהמציא תיבה איומה זו! תיבה בת שתי הברות והיא מחרישה נאקותיהם של ריבוא רבואות בני אדם. כמה מיליונים של אבות ואמהות, אחים ואחיות, בנים ובנות נתענו, נחנקו, גססו ומתו, ואנו אומרים: שואה... ומי יודע? אולי זה לטובה? הרי אי אפשר שיהא כל העולם עומד ומשתגע, כמו יאיר בנו בשעה שהוא רואה את הנעליים המצוחצחות תחת המיטה. לא, לא! אין הוא רוצה להשתגע. ביחוד לא עכשיו! וכי מה יצא לי מזה, אם ישתגע עכשיו? רוצה הוא שדעתו תהיה צלולה עליו ותשאר צלולה עד הסוף. — מה סוף? איפה סוף? אין סוף! —

אביגדור פתח את עיניו וקפץ ממקומו בבהלה. עם קפיצתו נתעצם במאד המכאוב שבגופו. נדמה לו כאילו חץ שנון פילח את גופו. עלטה ירדה לפני עיניו. הביט לכאן ולכאן, נשא עיניו למרחקים ולא ראה כלום. מיד חזר וסגרן, ומשעשה כן ראה לפניו ערבה גדולה ועצומה והיא מכוסה שלג כולה. על פני הערבה מהלכים המוני המונים של בני אדם, הפויי ראש, יחפים ודמם שותת על השלג הלבן. לא הספיק להסתכל בפניהם עד שנעלמו כולם ולא נותרו שם אלא שני תלים קטנים — תל אחד של חולצות לבנות ותל אחד של נעליים. בין שני התלים ישבו כמו קפואים אביו ואמו ודמעות זלגו מעיניהם הנמקות. —

אביגדור אחז ראשו בשתי ידיו והתחיל צועק צעקה גדולה. שמע אותו זקן קול צעקתו ובא במרוצה.

„רואה אתה, רואה אתה? חשבת שאתה תצטרך לבוא ולהציל אותי ולבסוף אני צריך לבוא ולהציל אותך. אי אי אי! מה היה לך? אולי ארוץ ואביא לך מעט מים לשתות?“

„הנח לי, בבקשה. קיבלתי היום ידיעה רעה מאוד. מתו כולם מתו, אבי, אמי...“

התחיל הזקן תוהה מה לומר לו, עד שהספיק למצוא מלים בפיו קם אביגדור והלך לו.